

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Een genealogie van Nederlands Nieuw Rechts

Oudenampsen, M.

Published in:

B en M : Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij

DOI:

[10.5553/BenM/138900692018045001009](https://doi.org/10.5553/BenM/138900692018045001009)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Oudenampsen, M. (2018). Een genealogie van Nederlands Nieuw Rechts. B en M : Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij, 45(1), 106-110. <https://doi.org/10.5553/BenM/138900692018045001009>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Een genealogie van Nederlands Nieuw Rechts*

Merijn Oudenampsen**

De stelling dat zich rond de eeuwwisseling een cesuur in de Nederlandse politieke cultuur voltrok, kan inmiddels gelden als een doodoener. Een land dat een imago koesterde als baken van tolerantie en progressivisme, ontwikkelde zich in korte tijd tot de Europese voorhoede van de politieke wederopleving van nationalisme en anti-immigratiesentiment. De snelle opkomst en dramatische moord van Pim Fortuyn in 2002 leidden tot een in het oog springende verkiezingsoverwinning van zijn partij. Uit het niets werd de Lijst Pim Fortuyn (LPF) met 17 procent van de stemmen de tweede partij, waarmee de zogenoemde Fortuyn-revolte een feit was. Sindsdien zijn identiteit, immigratie en veiligheid de dominante thema's van het publieke debat. Het vormde de aanvang van de Nederlandse *culture wars*, waarin conservatieve voorstanders van een strenger immigratie- en integratiebeleid strijd leverden met prudent progressieven.

Hoe deze verschuiving ideologisch te begrijpen? Tot dusver heeft het populisme gefungeerd als een dominant analysekader om de politieke transformatie in Nederland te duiden. Deze focus legt de nadruk op stijl, op techniek en op retoriek, maar veronachtzaamt ideeën. Populistische leiders zoals Pim Fortuyn en Geert Wilders werden bovenal gezien als gewiekste politieke entrepreneurs die de genegeerde zorgen van een gemarginaliseerd electoraat succesvol wisten te vertegenwoordigen. In veel mindere mate zijn zij bestudeerd aan de hand van hun politieke ideeën, als onderdeel van een bredere politieke en intellectuele tendens. Niet de bovenkamer maar de onderbuik, niet de ideeën maar de empirische realiteiten van de 'man op straat' werden gezien als de doorslaggevende factoren, verder versterkt door de nieuwe macht van de media en het persoonlijk charisma van de populistische leider.

Om de vergaande politieke veranderingen te begrijpen is populisme een al te beperkt perspectief. Hoe te verklaren dat een politieke stroming die nooit meer dan een zesde van het electoraat voor zich heeft weten te winnen, in staat is geweest om zo'n bovenmaatse invloed uit te oefenen op het Nederlandse politieke klimaat? Na de implosie van de LPF in 2003 bleef het populisme immers geruime tijd een vrij marginaal fenomeen. Geert Wilders, die zijn Partij voor de Vrijheid op effectieve wijze positioneerde als politieke erfgenaam van Fortuyn, kon slechts rekenen op 9 van de 150 zetels in de periode tot 2010. En toch was er in dit decennium geen sprake van een staakt-het-vuren in de Nederlandse kulturkamp. Het tegendeel is eerder waar.

Als gevolg van de dominantie van het populisme in het wetenschappelijke en journalistieke discours is de Fortuyn-revolte in de publieke verbeelding vaak geredu-

* Dit is een samenvatting van het in 2018 verschenen en aan de Universiteit van Tilburg verdedigde proefschrift *The Conservative Embrace of Progressive Values*

** Dr. Merijn Oudenampsen is socioloog en politicoloog. Hij doet als postdoc onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam naar de politieke geschiedenis van het neoliberalisme in Nederland.

ceerd tot de triomf van stijl over inhoud. Door deze veronachtzaming van voor de rol van ideeën zijn er in de literatuur vele verbaasde reacties te vinden over de snelle verschuivingen in het Nederlandse opinieklimaat. 'Het politieke debat is conservatiever geworden. Soms lijkt het wel of het gehele politieke discours na de moord op Pim Fortuyn door een onzichtbare hand is opgetild en een paar meter naar rechts hardhandig weer neergezet', schreef de recent overleden rechtsfilosoof en sociaaldemocratische senator Willem Witteveen in 2005.

Een reeks van studies heeft dit perspectief proberen te weerspreken door te wijzen op de verhitte debatten over immigratie en nationale identiteit die de lange aanloop vormden naar de kiezersrevolte (Lucassen & Lucassen, 2015; Prins, 2000; Van Reekum, 2014; Schinkel, 2007; Uitermark, 2012). Desalniettemin blijft het beeld beklijven dat Fortuyn als een *deus ex machina* op het podium van de Nederlandse politiek verscheen. Om vervolgens het politieke discours op krachtige wijze naar rechts te werpen. In *The Conservative Embrace of Progressive Values* beoog ik dit *idée reçue* te weerleggen door op zoek te gaan naar de intellectuele bronnen van de Fortuyn-revolte, door licht te werpen op de revolte in de bovenkamer in plaats van de onderbuik. Tegelijkertijd behandelt het werk ook de dominante ideeën die onze blik op de draai naar rechts hebben bepaald. De blik beperkt zich dus niet tot de rechtse actoren die samen Witteveens onzichtbare hand vormden en het Nederlandse discours naar rechts hebben gemanoeuvreerd.

In de zoektocht naar de politieke ideeën achter de Fortuyn-revolte werp ik mijn conceptuele netten ruimer uit dan gebruikelijk is. Ik stel dat politieke leiders als Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders enkel de meest zichtbare exponenten zijn van een grotere conservatieve stroming, aan te duiden als Nieuw Rechts. Het succes van het rechtspopulisme in Nederland kan niet los worden gezien van de bredere successen van deze losse en eclectische coalitie van politici, journalisten en intellectuelen in het acceptabel maken van een reeks van eens marginale maar inmiddels gangbare ideeën.

Deze analytische zet kan wat onorthodox overkomen, aangezien Nieuw Rechts geen standaardbegrip is in Nederland. De term 'Nieuw Rechts' kwam in omloop in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk om de conservatieve bewegingen aan te duiden die tegelijkertijd opkwamen met Nieuw Links in de jaren zestig en zeventig. De politiek van Thatcher en Reagan wordt wel gezien als het hoogtepunt van Nieuw Rechts. Het 'nieuwe' aan Nieuw Rechts is enerzijds de combinatie van vrije marktpolitiek met cultuurconservatisme. De ideologie van Nieuw Rechts wordt door onderzoekers beschreven als een complexe en vaak tegenstrijdige fusie van neoliberale en (neo)conservatieve ideeën (Levitas, 1986; King, 1987). Anderzijds forceerde Nieuw Rechts een breuk met de gematigde naoorlogse consensus toen liberale en conservatieve partijen meewerkten aan uitbouw van de verzorgingsstaat. Nieuw Rechts is radicaler van karakter. Het had de ambitie om het oude sociale contract te verbreken en te vervangen. De 'backlashpolitiek' van Nieuw Rechts keerde zich tegen bestaande elites en instituties, die in haar ogen aangetast waren door de erfenis van de jaren zestig. Het doel was om de vrije markt en traditionele vormen van moreel gezag nieuw leven in te blazen. Om dit ambitieuze project te volbrengen omarmde Nieuw Rechts de maakbaarheidsge-

Merijn Oudenampsen

dachte. En zij zag de ideeënstrijd als cruciaal in het verwezenlijken van politieke verandering.

Centrale stelling van *The Conservative Embrace* is dat de draai naar rechts in de Nederlandse politiek langs soortgelijke lijnen te begrijpen is, als een verlate pendant van de conservatieve backlash die zich in de Anglo-Amerikaanse context al eerder manifesteerde. Mijn these is dat de Nieuw Rechtse fusie van vrijemarkt-denken en cultureel conservatisme – in combinatie met oppositie tegen de jaren zestig en kritiek op politieke gematigdheid – een bruikbaar analytisch raamwerk vormt om de politiek te duiden van figuren zoals Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Bart Jan Spruyt, Paul Cliteur, Hendrik Jan Schoo, Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders. Het zijn personen die stuk voor stuk sterk geïnspireerd zijn door Anglo-Amerikaans Nieuw Rechts. Tegelijkertijd is het Nederlandse Nieuw Rechts echter geen eenvoudige kopie van haar Anglo-Amerikaanse tegenhangers. De progressieve golf in de jaren zestig en zeventig had in Nederland een uitzonderlijk effect en maakte bijzonder weinig weerstand los. Nieuw Rechts kwam in Nederland pas op in de jaren negentig, toen er al sprake was van een overweldigende progressieve consensus op het gebied van de *social issues* die in de VS de inzet van de strijd vormden: seksuele moraliteit, abortus, euthanasie, drugs. Deze thema's stonden in Nederland niet meer ter discussie. De opkomst van Nieuw Rechts in Nederland is het gevolg van een rommelige vertaling van ideeën, tussen twee zeer verschillende politieke realiteiten.

Cruciaal voor de analyse is het contradictoire karakter van het conservatisme van het Anglo-Amerikaanse Nieuw Rechts. Het kwam op als een backlashbeweging, een anti-establishment stroming die zich richtte tegen bestaande elites en instituties. Nu is het zo dat conservatisme vaak begrepen wordt als een ideologie die gericht is op de verdediging van bestaande instituties en elites ten opzichte van pogingen om de status quo radicaal te veranderen. Als progressieve elites de instituties echter naar hun hand zetten, hebben conservatieven weinig keuze. Ze zien zich gedwongen een anti-establishment positie in te nemen, en te proberen om het volk daarin mee te krijgen. De politicoloog Seymour Martin Lipset muntte de term *backlash politics* om het contradictoire karakter van een dergelijke conservatieve anti-establishment politiek te omschrijven. Met dit begrip refereerde Lipset aan de paradoxale realiteit van 'rechtse groepen die zich genoodzaakt zien om te appelleren aan de bevolking aan de hand van waarden die zelf een voorname bron van rechts ongenoegen zijn: anti-elitisme, individualisme en egalitarisme'. De reden was simpel: dit waren de 'ultieme Amerikaanse politieke waarden' die geen beweging kon negeren. 'Het aanhangen van deze waarden is de Amerikaanse ideologie', zo stelde Lipset vast (Lipset & Raab, 1970).

Een dergelijke contradictoire logica lijkt des te meer van toepassing op de Nederlandse casus. De Nieuw Rechtse backlash hier te lande zag zich genoodzaakt haar politiek in te kaderen in de 'ultieme Nederlandse politieke waarden'. De diepte en lengte van de progressieve golf van de jaren zestig in Nederland leidde ertoe dat progressieve seksuele en seculiere moraliteit zich had ontwikkeld tot 'de Nederlandse ideologie'. De conservatieve tegenbeweging in Nederland moest door haar late opkomst in veel grotere mate het progressieve seksuele, anti-autoritaire en seculiere ethos incorporeren dat de erfenis vormde van de jaren zestig en zeven-

tig. Zo niet, dan plaatste zij zichzelf buiten de werkelijkheid. In de voetsporen van Fortuyn omarmden Nieuw Rechtse intellectuelen de Verlichting en progressieve waarden als individualisme, secularisme en vrouwen- en homorechten. Zij presenteerden zich als de ware verdedigers van progressieve verworvenheden ten opzichte van de ‘achterlijke cultuur’ van moslimimmigranten.

De socioloog Paul Schnabel noemde dit ‘modern conservatisme’: ‘Wilders wil maatschappelijke verworvenheden vasthouden, daarvoor is te weinig aandacht. Hij wil niet terug naar de tijd waarin homo’s en vrouwen werden achtergesteld. Hij wil niet het herstel van oude waarden, hij wil het behoud van nieuwe waarden’ (Sommer, 2008). De essayist Ian Buruma schreef uitvoerig over deze contradictoire conservatieve politiek in zijn boek over de moord op Theo van Gogh: ‘Omdat het secularisme te ver is doorgedrongen om de autoriteit van de kerken terug te brengen, hebben conservatieven en neoconservatieven zich verbonden aan de Verlichting als symbool van onze nationale en culturele identiteit. De Verlichting, in andere woorden, is de naam geworden van een nieuwe conservatieve orde, en haar vijanden zijn de buitenlanders, wiens waarden we niet kunnen delen’ (Buruma, 2006).

Eenzijds heeft deze conservatieve omarming van progressieve waarden een instrumenteel karakter. De conservatieve interesse in feminisme en homorechten staat grotendeels ten dienste van hun oppositie tegen de islam, en lijkt los daarvan vaak weinig om het lijf te hebben. Velen hebben erop gewezen dat vrouwen- en homorechten dienstbaar zijn gemaakt aan een nationalistische en antimoslimpolitiek, een ontwikkeling die onderzoekers hebben beschreven aan de hand van termen als seksueel nationalisme, homonationalisme en feminalisme (Mepschen & Duyvendak, 2012; Mepschen, Duyvendak & Tonkens, 2010). Anderzijds is deze paradoxale positie te herleiden tot een empirische werkelijkheid aan de basis: de oncontroversiële aard van de seksuele revolutie in Nederland had geleid tot een breed gedeelde progressieve seksuele moraal die niet langer door een conservatieve tegenbeweging ongedaan gemaakt kon worden. Fortuyn, zelf een openlijk homoseksuele babyboomer en een kind van de jaren zestig, beschreef deze erfenis als een onbetwistbaar ‘cultureel sediment’ en raadde Nederlandse conservatieven af om te pogen dat weer ongedaan te maken.

Het conservatisme van Nieuw Rechts in Nederland is daardoor dubbelzinniger van karakter dan dat van haar Anglo-Amerikaanse voorgangers. Aan de hand van Angela McRobbie’s (2004) notie van een ‘complexe’ conservatieve backlash, beschrijf ik Nieuw Rechts als een conservatieve tegenbeweging die op een selecte reeks thema’s de verworvenheden van de jaren zestig incorporeert, en tegelijkertijd progressieve waarden fel bestrijdt op een bredere reeks van terreinen, zoals veiligheid, immigratie, sociale zekerheid, milieubeleid, internationalisme, cultuurbeleid, economisch beleid, de arbeidsethiek, ontwikkelingshulp, mensenrechten en terrorismebestrijding. Net als bij conservatieve tegenbewegingen aan de andere kant van de oceaan heeft de ideeënpolitiek daarbij centraal gestaan. Nieuw Rechts heeft vol overtuiging geprobeerd om het Nederlandse politieke klimaat te veranderen aan de hand van een ideeënstrijd tegen de erfenis van ‘de revolutie van ’68’. *The Conservative Embrace of Progressive Values* vertelt het verhaal van die strijd.

Merijn Oudenampsen

Literatuur

- Buruma, I. (2006). *Murder in Amsterdam: The death of Theo van Gogh and the limits of tolerance*. New York: Penguin Press, 34.
- King, D.S. (1987). *The New Right: Politics, markets and citizenship*. Londen: Palgrave Macmillan.
- Levitas, R. (red.) (1986). *The ideology of the New Right*. Cambridge: Polity Press.
- Lipset, M.S., & Raab, E. (1970). *The politics of unreason: Right-wing extremism in America, 1790-1970*. New York: Harper and Row, 29-30.
- Lucassen, L., & Lucassen, J. (2015). The strange death of Dutch tolerance: The timing and nature of the pessimist turn in the Dutch migration debate. *The Journal of Modern History*, 87 (1): 72-101
- McRobbie, A. (2004). Post-feminism and popular culture. *Feminist Media Studies*, 4 (3): 255-264.
- Mepschen, P., Duyvendak, J., & Tonkens, E. (2010). Sexual politics, orientalism and multicultural citizenship in the Netherlands. *Sociology*, 44 (5): 962-979.
- Mepschen, P., & Duyvendak, J. (2012). European sexual nationalisms: The culturalization of citizenship and the sexual politics of belonging and exclusion. *Perspectives on Europe*, 42 (1): 70-76.
- Prins, B. (2000). *Voorbij de onschuld: Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep.
- Reekum, R. van (2014). *Out of character: Debating Dutchness, narrating citizenship* (PhD-thesis), Amsterdam University.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie: Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Klement.
- Sommer, M. (2008). Steeds harder lopen. *De Volkskrant*. Online beschikbaar op: www.volkskrant.nl/archief/steeds-harder-lopen~a922811/.
- Uitermark, J. (2012). *Dynamics of power in Dutch integration politics: From accommodation to confrontation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Witteveen, W. (2005). Edmund Burke, profeet van de vooruitstrevendheid. *Socialisme en Democratie*, 62 (1): 48-56.